

Актуальна тема:

*«Утворення Української Народної Республіки
як знакова подія у тисячолітній історії
національного державотворення»*

**ВСТУП ДО АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ.
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ:
ТОЧКА ВІДЛІКУ**

У сучасному українському суспільстві спостерігається підвищений інтерес до історії національної державності, її витоків та утвердження, що має надзвичайне значення як для самоідентичності кожного українця, так і для консолідації українського народу заради розвитку сучасної України.

У цьому аспекті базовим, фундаментальним убачається питання точки відліку української державності, або більш конкретний час заснування Української держави, що, як і офіційна назва, є її важливим атрибутом.

Спробуємо науково обґрунтувати це питання.

Витоки української державності

Леонід КРАВЧУК

перший Президент України (1991–1994 рр.),
Голова Верховної Ради України (1990–1991 рр.),
народний депутат України (1990–1991 рр., 1994–2006 рр.),
Герой України

На превеликий жаль, для українського народу становлення національної державності відбувалося досить складно і упродовж тривалого часу. Однак, незважаючи на всі труднощі, українська державність зміцніла і має свою давню історію. Щодо кількості етапів розвитку української державності висловлено різні міркування, і тут останнє слово — за істориками, правникам, але якщо йдеться про основні з них, то традиційно виділяють етапи: Київської Русі — княжа доба; козацьку державність XVI–XVIII ст.; державність Української Народної Республіки; державність Радянської України; сучасну відроджену Українську державу. Особливість вивчення історії національного державотворення пояснюється тим, що територія нашої Батьківщини в сиву давнину була одним із центрів не тільки східнослов'янської, а й усієї європейської культури.

Історія державно-правового розвитку на території сучасної України бере свій початок від середини 1 тис. до н.е., коли у народів і племен Північного Причорномор'я (на території сучасних Миколаївської, Херсонської, частини Одеської областей, а також у Криму) сформувалися перші державні утворення. Це були ранньосередньовічні держави, які виникли у процесі розпаду первісно-общинного ладу й становлення організованого суспільства у державу.

Першим етапом становлення української державності була княжа держава — Русь, яка почала формуватися у результаті об'єднання слов'янських племен у VII–VIII століттях. Це була ранньоукраїнська держава з центром у Києві, то й держава, яка тут виникла, стала називатися Русь. Її територія у IX ст. об'єднувала землі Київського, Чернігівського і Переяславського князівств. Руська держава була тим фундаментом, з якого і розпочалося створення української державності. Утворення й розвиток княжої Київської держави з центром у Києві — це закономірний результат внутрішнього соціально-економічного та політичного розвитку українців. Процес їх політичної консолідації зумовлений також низкою інших внутрішніх і зовнішніх чинників: територіальною та культурною спільністю східних слов'ян, економічними зв'язками і їхнім прагненням об'єднати сили у боротьбі з спільними ворогами. Найбільшого розвитку держава Русь досягла за часів князювання Ярослава Мудрого (1019–1054 рр.). Саме у цей період було укладено перший правовий кодекс Руської держави — «Руську Правду», яка стала своєрідним фундаментом писаного законодавства Київської держави, її розквіту й могутності за часів «золотої доби» Ярослава Мудрого, важливою складовою культури наших далеких пращурів. Але після смерті Ярослава почався період князівських міжусобиць і феодалної роздробленості Русі. Цим скористалися татаро-монголи, які захопили східну та центральну її частини, а згодом і польсько-литовські князі приєднали західну частину території Київської держави, що й призвело до її розпаду.

У XII ст. після розпаду Руської держави з великих князівств, що в цей час існували на території України, виділялися Галицьке і Волинське, які в 1199 р. об'єдналися в одну Галицько-Волинську державу. Ця держава стала спадкоємницею і наступницею Києво-Руської держави, продовжила державотворчі традиції на українських землях. Створення Галицько-Волинської держави — важливий етап в історії української державності. Найбільшого розвитку Галицько-Волинська держава досягла за князя Данила Романовича (1238–1264 рр.), охопивши значну частину земель колишньої Києво-Руської держави. Галицько-Волинський князь Данило став наймогутнішим з усіх руськоукраїнських князів, одним із тих, хто зупинив Орду перед Європою. У XIII ст. Галицько-Волинська держава уособлювала в очах європейців Русь. Європейські правителі на чолі з Папою Римським вважали галицько-волинських Романовичів законними правонаступниками володарів Русі. Особливо активізувалися зв'язки Данила Романовича з Папою Римським. Папа ініціював Данилові укласти церковну унію з Римом, що підняло би Русь і самого Данила до рівня могутніх західноєвропейських держав та монархів. На початку 1253 р. Папа Римський відрядив до Данила посольство на чолі з легатом Опізо з пропозицією прийняти королівський титул. Коронувався Данило у м. Дорогочині, де він перебував у поході проти ятвягів, у листопаді 1253 року. Це стало визначною для всієї Русі подією. Отримання королівського титулу з рук Папи (Данило коронований «світлішим королем всієї Русі») зробило Романовича за правовим і політичним становищем рівним з усіма іншими коронованими правителями Європи. Ставши королем, Данило не лише прирівнявся до європейських монархів, а й кинув виклик Батухану. Отже, і Київська Русь, і Галицько-

Волинська держава відіграли важливу роль в історії українського державотворення. Галицько-Волинська держава мала також значний вплив у той період в Європі, була активним учасником тогочасного міжнародного життя. Проте поступальний розвиток Галицько-Волинської держави був перерваний у середині XIII ст. вторгненням монголо-татар. У другій половині XIII – перших десятиріччях XIV ст. ця держава зазнала потужних військових нападів кочівників, захищаючи Західну та Центральну Європу від їх навали. Часті спустошливі татарські набіги, боярські міжусобиці, економічні проблеми послабили політичну й економічну могутність Галицько-Волинської держави, чим скористались сусідні держави, котрі зазнали незрівнянно менших руйнувань від татарського лихоліття. У першій половині XIV ст. на сплюндрованих татарами землях Галицько-Волинської держави розпочався період глибокого політичного, економічного та культурного занепаду.

Другий етап розвитку української державності започаткувала перемога українського народу в Національно-визвольній війні 1648–1654 років. Її результатом стало відродження Української козацької держави – Гетьманщини та формування правової системи цієї держави (середина XVII – друга половина XVIII ст.). Відродження української козацької держави вперше одержало правове оформлення та закріплення у Зборівському (серпень 1649 р.), а згодом і у Білоцерківському (вересень 1651 р.) договорах, які Б. Хмельницький уклав із Річчю Посполитою. З початку формування українська держава мала основні її ознаки: органи публічної влади, які виконували свої функції на визначеній місцевості; територію, яку охоплювала державна організація і населення, що на ній проживало; податки, що збиралися на утримання органів публічної влади. Важливою ознакою відновленої держави було право. До основних джерел права цього періоду слід віднести гетьманські статті – конституції Гетьманської держави. Проте царський уряд дедалі більше обмежував дію гетьманського законодавства. Не набула законодавчого оформлення й спроба кодифікації українського права («Права, за якими судиться малоросійський народ»). Укладення українсько-московського договору 1654 р. прирікало Україну на поступове обмеження та ліквідацію її державності.

Третій важливий історичний період відновлення української державності – національно-визвольні змагання 1917–1921 років. Цей період в історії України характеризується значною політичною, військовою та дипломатичною діяльністю вітчизняних національних сил, спрямованою на відродження самостійної держави на українських етнічних землях у 1917–1921 рр. Революційні події в Україні 1917–1921 рр. привели до проголошення національної державності у формі Української Народної Республіки за Центральної Ради, Української Держави за П. Скоропадського, Української Народної Республіки за Директорії і Західноукраїнської Народної Республіки, яка мала важливе значення для відновлення Україною незалежності у 1991 р., утвердження історичної єдності українських земель, консолідації українського суспільства, зміцнення міжнародного авторитету України. Українська революція 1917–1921 рр. докорінним чином змінила політичну ситуацію в Україні й вплинула на геополітичні зміни в Європі після Першої світової війни. Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917 року. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності проголошення власної державної незалежності. Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювали-

ся та діяли українські органи влади, політичні партії й громадські інституції, відроджувалися українська мова і культура. Українська революція поставила питання про утворення української держави в межах етнографічної території. У ході становлення та розвитку української державності протягом 1917–1918 рр. кордони її території розширилися й охопили майже всі землі Наддніпрянської України, а з падінням Австро-Угорської імперії процес поширився на західно-українські землі, де була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка. 22 січня 1919 р. відбулася Злука західних і східних українських земель. У часи Української революції вдалося зібрати у межах Української держави майже всю українську етнографічну територію. Наслідки Першої світової війни і вирішення Паризькою мирною конференцією територіальних питань в післявоєнній Європі, на жаль, обернулися не на користь України, українцям довелося жити на території чотирьох держав — РСФСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, але ідея соборної України, безумовно, й надалі існувала. Революційні події 100-річної давності мають для нас важливе значення.

Сьогодні актуальним убачається ознайомлення громадськості з Українською революцією 1917–1921 рр. як одним із визначальних етапів у процесі національного державотворення та із її значенням для розбудови новітньої Української держави. Одним із ключових уроків історії боротьби за Українську державу на початку ХХ ст. є необхідність єдності усіх політичних сил.

Не можна з історії української державності вилучати і період радянський. Українська Радянська Соціалістична Республіка існувала з 10 березня 1919 р. по 24 серпня 1991 року. У період її існування сформувалася комуністична державно-політична формація, що постала як результат збройної агресії більшовицької Росії при допомозі місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки. Ця держава відома тоталітаризмом сталінського штибу та геноцидом українців, зокрема, кількома голодоморами, які прийшли на зміну українізації 1920–1930-х років. У Західній Україні, яка була приєднана до складу СРСР восени 1939 р., з метою встановлення більшовицького режиму та придушення українського визвольного руху проводились масові депортації місцевого населення й численні каральні акції НКВС–МДБ. На відміну від Української Народної Республіки, яка встановила дипломатичні відносини більш ніж із 20 країнами світу, Українська СРР/РСР не отримала міжнародного визнання, незважаючи на те, що 1945 р. стала однією із співзасновниць Організації Об'єднаних Націй (ООН). УРСР припинила своє існування у 1991 р., з розпадом СРСР: фактично — із прийняттям Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., а формально — із підписанням Біловезької угоди 7–8 грудня 1991 року.

Національне відродження в Україні активізувалося на початку ХХ століття. Його результатом стало прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту й неподільність влади республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Найбільшою подією в історії України стало прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України, в якому було проголошено державну незалежність України і створення самостійної держави — України та зазначено, що її територія є неподільною й недоторканою і на неї поширюється чинність виключно Конституції і законів України. 1 грудня 1991 р. Акт проголошення незалежності України був схвалений її народом на всеукраїнському референдумі. Його підтримали 28,8 мільйона громадян, або понад 90 відсотків тих, хто взяв участь у референдумі. Почалася нова сторінка в її історії.

Сторінка складна і суперечлива. Маючи досвід історії державотворення, приклад інших країн ми чомусь пішли шляхом пошуків власного велосипеда. Марна, малоефективна діяльність владних структур призводить до загострення внутрішньої ситуації і нерозуміння наших зусиль у світі.

Влада, її формування, становлення змінюється від виборів до виборів, від рівня політичної культури лідерів.

Ми ще не знайшли надійної основи зміцнення державотворчих сил української влади і «чудо-чудо дрібниці» видаємо за концептуальні принципи державності.

Основне питання державної міцності — єдність суспільства підмінюється боротьбою за крісла, реформи — закликами до змін, дисципліна і порядок — говірливою.

Україна різна за історією, національно-духовними особливостями, що призводить до приходу до влади випадкових, недостатньо освічених людей, людей з низькою політичною культурою. В Україні не існує єдиного національного лідера.

Такий, на жаль, початок творення нової сторінки української державності. Революції, майдани, війна проти Росії, бідність, почуття втрати (тимчасова) територій...

Цю сторінку історії України слід глибоко проаналізувати та зробити потрібні історичні висновки. Без цього наступні кроки державності можуть бути ще складнішими.

Етапи національно-визвольної боротьби українського народу

Олександр СВЯТОЦЬКИЙ

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
головний редактор юридичного журналу «Право України»

Історія України — це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу. Ця боротьба була спрямована на звільнення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності. У періодизації історії Української держави можна виділити такі етапи її становлення і розвитку. Перший — Київська Русь, Галицько-Волинська держава. Другий — Запорізька Січ та Українська козацька держава (Гетьманщина). Третій — УНР за Центральної Ради, Українська держава за П. Скоропадського, УНР за Директорії та ЗУНР. Четвертий — сучасна Українська держава. На жаль, були періоди, коли українська державність переривалась і її територія перебувала у складі іноземних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними й завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за відродження держави.

Варто наголосити, що зародження ранньої української державності почалося з VI ст. н. е., засновниками якої стали князі Кий, Щек та Хорив, що започаткували династію перших її правителів — Києвичів (як у сусідній нам Польщі — династія П'ястів). Подальший розвиток «Руської землі» привів до утворення могутньої

ранньосередньовічної Української держави — Київської Русі, основу якої становили етнічні українські землі. Підкреслюємо свою позицію, яка збігається з державницькою позицією багатьох відомих давніших і сучасних істориків та дослідників — саме української. Спроби російських великодержавних істориків — як царських, так і пізніших часів — зобразити Київську державу російською, а Київ — «матерью городов русских» були спробами присвоїти собі чужу державницьку історію, тобто нашу, українську історію. Невдалим, дещо пом'якшеним варіантом великодержавної науки є й спроби зобразити Київську Русь так званою колискою трьох братніх народів. Правильно писав свого часу найвідоміший український історик світової слави М. Грушевський, що «до тих пір, коли не буде доведено, що в Києві і його околицях у IX–XII ст. (додамо від себе — чи й раніше. — О. С.) проживали великоруські племена, котрі перенесли потім форми політичного, суспільного та культурного життя на береги Клязьми та Москви, нам доведеться з простої логічної послідовності вважати ці форми набутком української народності, оскільки ці українські племена IX–XII ст. були її безпосередніми предками». З IX по 30-ті рр. XIII ст. Київська держава була однією з найбільших і наймогутніших держав Європи. У XII–XIII ст. князівські міжусобиці, свавілля заможного боярства, монголо-татарське нашествя послабили, а згодом призвели до повного розпаду могутньої колись Київської Русі. У XIV ст. історичні події розвивалися для України несприятливо. На її землях настав період глибокого економічного, політичного й культурного занепаду. Володарем усієї території колишньої Київської Русі упродовж майже 80 років вважався монголо-татарський хан. Щоправда, у безпосереднє управління цими землями монголо-татари втручалися мало, обмежуючись, переважно, збиранням податків і поборів, функціями загального керівництва тощо. Розпад стародавньої Київської держави призвів до посилення регіональних князівств, які, по суті, у XII — на початку XIII ст. були незалежними державами. Однією з них на західних землях Русі-України стала Галицько-Волинська держава. Тут продовжували розвиватись традиції українського державотворення. Проте в другій половині XIV ст. Галицько-Волинська держава припинила своє існування. Приєднання українських земель до складу Речі Посполитої і встановлення на них польськими магнатами і шляхтою тяжкого соціального, національного, релігійного і мовно-культурного становища зумовили численні повстання і, врешті-решт, національно-визвольну війну під проводом Б. Хмельницького. За своєю суттю, характером, метою вона може бути прирівняна до великих революцій, які в XVII–XVIII ст. охопили усю Європу. Це була національно-визвольна, соціально-політична революція за право на свою державу. Її рушійна сила якої — увесь український народ, а керівництво — козацька старшина і українська шляхта, оскільки національної буржуазії, що в західноєвропейських революціях була їх організатором і керівником, в Україні ще не сформувалась, у будь-якому разі — достатньо численна й міцна. Національно-визвольна війна 1648–1657 рр. привела спочатку до виникнення української державно-політичної автономії (у складі Речі Посполитої), а згодом — незалежної Української козацької держави. Це був другий етап у історичному процесі становлення української державності — після Київської Русі та Галицько-Волинського королівства. Підвалиною її відродження стала військово-адміністративна система, що склалася у Запорізькій Січі. Організуючою силою, стрижнем визвольної революції, творцем незалежності України було українське козацтво (в основному українські селяни, представники міського населення та ін.). Хочеться зазначити ще про одну важливу складову української державності тієї епохи: під час національно-визвольної боротьби зародилась ідеологія

української національної державності, яку сприйняли не лише козацька старшина і шляхта, а й широке коло народних мас. Важливу роль у цьому процесі відіграла й українська православна церква.

Українська козацька держава цієї доби зі своїми центральними і місцевими органами влади, адміністрацією, судами й військом, зі своєю територією (яка, щоправда, не мала чітко визначених кордонів, бо вони іноді змінювалися залежно від зовнішньополітичної ситуації — але все ж територія була, бо без цього немає держави!) вважаємо, за формою правління — демократична республіка з виборним гетьманом на чолі, унітарна, з демократичним політичним режимом.

Однак не було вирішено важливу соціально-економічну проблему — не звільнено від особистої залежності заможних землевласників усе селянство, не ліквідовано його борги й численні повинності, що стало суттєвим недоліком новоствореної держави. Не було диференційовано компетенцію державних органів — вони переважно виконували одночасно і адміністративні, і судові, і військові функції тощо.

Створена в результаті національно-визвольної війни проти Речі Посполитої Українська козацько-гетьманська держава проіснувала понад сто років — з середини XVII ст. до кінця XVIII століття. Незважаючи на приєднання до Московської держави у 1653–1654 рр., вона ще тривалий час продовжувала зберігати всі ознаки державності — територію, органи публічної влади, армію, судову систему, право. В Україні, як вважаємо, існувала республіканська форма правління з виборним главою держави — гетьманом. Спочатку ці ознаки проявлялися чітко, оскільки у складі Московського царства Україна користувалась значною державно-політичною автономією. Проте надалі наполегливо й послідовно Московія стала проводити політику обмеження української автономії. Почалося з обмеження компетенції гетьмана, ради генеральної старшини (генерального уряду) та козацької військової ради. Згодом ліквідовано виборність усіх органів влади й управління в Україні — їх стали фактично призначати російські власті. У 1764 р. гетьманство було ліквідовано остаточно, 1775 р. — Запорізьку Січ. У 1783 р. ліквідовано попередній адміністративно-територіальний устрій України, її право, тоді ж — закріпачено селянство. Російська імперія на той час зміцніла настільки, що не потребувала вже ні окремої України, ні козацького та запорізького війська. Україна стала адміністративно-територіальною частиною Російської імперії, на її територію поширено дію російського законодавства, управлінську систему. Головними причинами втрати Україною незалежності, втрати своєї державності були постійні чвари серед політичної еліти, відсутність єдності цієї еліти з народом. Особисті, корисливі інтереси старшини, шляхти переважали інтереси загальнонаціональні. Зрівняння цих верств із московським дворянством, надання їм нових земель, привілеїв нейтралізувало значну частину старшини і шляхти, вони й самі стали закріпачувати вільних селян, козаків. Суспільство розкололося. Загравання з українською старшиною і шляхтою російської та польської влади зумовило їх відречення від ідей незалежності, оскільки за цю незалежність можна було втратити все — не тільки маєтки, а й життя. Козацтво, позбавлене керівництва політичної еліти, поводитись пасивно, селянство і міщанство — й поготів. Тому спроби гетьманів І. Виговського, П.Дорошенка, І. Мазепи відновити українську державність зазнали поразки. Отже, приєднання України до складу інших держав — Росії і Речі Посполитої було помилкою. Це призвело до того, що Україна не тільки втратила свою незалежність і державність, а й стала звичайною провінцією цих держав.

Наступний етап національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу припадає на 1917–1921 роки. В умовах краху Російської й Австро-Угорської монархій та революційних подій український народ знову став на шлях свого державного відродження. Українська національна революція 1917–1921 рр. мала епохальне історичне значення. Після тривалого історичного періоду русифікації, національного та соціального поневолення на початку ХХ ст. український народ відновив свою незалежну державу. У результаті збройної агресії більшовицької Росії з допомогою місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки у Харкові 25 грудня 1917 р. було проголошено Українську Радянську Республіку, яка проіснувала до 24 серпня 1991 року. У 80-х рр. ХХ ст. в економіці (насамперед) та всьому суспільно-політичному житті Союзу РСР відбулися серйозні зміни. Багаторічне правління більшовиків-комуністів з їх утопічною теорією створення за незначний проміжок часу суспільства «загального благоденства», соціальної рівності й справедливості, широкої демократії і народовладдя насправді перевтілилось у тоталітарну антидемократичну диктатуру, в суспільство людей-гвинтиків, повністю позбавлених загальнолюдських природних прав і свобод, підвладних волі компартійно-державної еліти. У багатьох національних республіках з'явився рух протесту, частішали прояви національно-визвольної боротьби, що були об'єктивною реакцією стосовно політики русифікації всього населення країни, небувалою і необґрунтованою вивчення ролі й значення, культури і мови одного народу – російського. Політика, що проводилась уперто і наполегливо в усіх галузях життя, позбавляла інші народи країни своєї самоідентичності, мови, історії, традицій. Став падати і рівень міжнародного престижу Радянського Союзу, частішали прояви його агресивності, силові спроби нав'язати свою політику та волю багатьом іншим країнам і народам. Криза економіки, в соціально-політичних відносинах всередині країни, антидемократична політика щодо неросійських народів призвели до краху радянської федерації. Країни Балтії, Україна, Грузія та інші колишні «союзні республіки» стали на шлях проголошення державної незалежності, який М. Горбачов образливо назвав «парадом суверенітетів». Але це був не «парад», а об'єктивний, природний процес. Проголосила, а точніше – відновила свою державну незалежність, справжній, а не фіктивний суверенітет і Україна, прийнявши Декларацію про державний суверенітет України, 16 липня 1990 р. та Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

Українська революція 1917–1921 рр. і відновлення української державності

Степан КУБІВ

Перший віце-прем'єр-міністр України —
Міністр економічного розвитку і торгівлі України

У 1917–1918 рр. в умовах краху Російської й Австро-Угорської монархій та революційних подій український народ знову став на шлях свого державного відродження. Рівно сто років тому він об'єднався довкола ідеї національного визволення, проявив волю, героїзм і жертвність у боротьбі за державність і свободу. Українці вперше за майже трьохсотлітню історію

використали шанс реалізуватись як державна нація. Як відомо, 17 березня 1917 р. було створено Українську Центральну Раду — основний рушій революційних національно-демократичних змін в Україні. Попри відчутні автономістські переконання, демонструючи високий рівень демократичних цінностей та свобод, українці прямували до відновлення своєї державності. На жаль, поступовий розвиток подій був перерваний військовою агресією більшовицької Росії. На захист щойно проголошеної незалежної Української Народної Республіки стали найсвідоміші українці — молодь. Подвиг Героїв Крут назавжди увійде в історію як символ мужності та самопожертви борців за волю України. У той час українське питання було в епіцентрі міжнародної політики. Але дуже швидко стало очевидним, що геополітичні плани світових країн не передбачали появу сильної демократичної української держави. Гетьман П. Скоропадський спробував збалансувати між внутрішніми і зовнішніми обставинами. Під його егідою розпочалась активна міжнародна діяльність та забезпечено розвиток війська, освіти й науки. Водночас Україну поступово охоплювала глибока суспільно-політична криза, яка загрожувала ідеї української незалежності. Продовжуючи національні демократичні ініціативи, відновлена Директорією УНР опинилася у критичній ситуації. Українці перебували у стані постійної оборонної війни з декількома ворогами одночасно. Ще три роки вони героїчно боролися і захищали національну державність, але зазнали поразки. Однак український народ назавжди усвідомив, що його споконвічна мрія про власну державу може стати реальністю.

Особливою сторінкою в історії Української революції є Західноукраїнська Народна Республіка. У Галичині, незважаючи на збройне протистояння із польською державою, українці зуміли налагодити дійову систему державного управління та забезпечити належне функціонування головних суспільних інститутів. Невдовзі об'єднані українські сили могли гарантувати успіх загальної визвольної боротьби, однак українські несприятливі геополітичні обставини прирекли наші державницькі сподівання на невдачу.

На окрему увагу заслуговують й інші важливі аспекти революційних подій. Насамперед — масовий повстанський рух, символом якого є Холодноярська республіка. Це участь війська у державотворчих процесах. Це діяльність української політичної еміграції та діаспори, які завжди підтримували ідею відновлення української державності та є надійною опорою для України й нині. І звичайно ж, це видатні постаті Української революції — безпосередні учасники процесу державотворення.

Сьогодні, оцінюючи події сторічної давності, ми простежуємо тяглість українських державотворчих і визвольних традицій. Спадкоємність сучасної української державності передовсім постає через державну символіку і національну валюту, які ми перейняли від УНР.

Безперечно, найбільшим здобутком Української національної революції є проголошення Соборності українських земель. 22 січня 1919 р. увічнилось як визначальний момент у розвитку українського державотворення і всієї національної історії, як безальтернативний приклад єдності українського народу. Відтоді Україна стала самостійною, Соборною державою, якою є й сьогодні.

Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. мали колосальний вплив на формування української нації і боротьбу українського народу за національну гідність та державну незалежність у ХХ столітті. Мільйони борців за волю України продовжували традицію визвольних змагань.

Час заснування Української держави

Ігор БОЙКО

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка

В українській історичній та історико-правовій науках велися і ведуться наукові дискусії щодо коректності встановлення дати першої письмової згадки чи дати початку історії держави, зважаючи на те, що у кожного народу є своя самобутня державницька історія. Узагальнюючи результати наукових досліджень, вважаю, що на сьогодні існує достатньо

підстав, щоб запропонувати наукову концепцію про час заснування Української держави. Необхідно пам'ятати: одним із важливих атрибутів сучасної держави є її офіційна назва і час заснування. Без власної назви не існувало і не існує сьогодні жодної самостійної держави як такої. Встановлення часу заснування Української держави являє собою також важливий атрибут її суверенності, який повинен бути закріплений на конституційному або законодавчому рівні. Основним призначенням цього атрибуту є міжнародно-правова та суспільно-політична ідентифікація держави. Він міститиме інформацію про час її заснування, національну приналежність, найбільш важливі суспільно-політичні події на шляху боротьби за свою державну незалежність та буде визнаним власним народом як творцем держави і світовим товариством. З'ясування історичних витоків Української держави є нагальною природною державотворчою потребою, адже модель держави цілісна тоді, коли, крім дерева, відображено і її коріння. Сьогодні, з метою подальшої консолідації українського суспільства, настав слушний момент на державному рівні узаконити цілісну історичну модель становлення й розвитку Української держави, яка формувалася на засадах еволюційності та тяглості державотворчого процесу.

Українська державність пройшла значний шлях історичного розвитку. Про це ще у 1903 р. на високому науковому рівні як для того часу заявив М. Грушевський у своїй ґрунтовній науковій праці «Звичайна схема руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства», яка, як і інша українська патріотична література, у часи Російської імперії та СРСР суворо була заборонена.

Упродовж тисячоліть наш народ формувався на території сучасної України. Ґрунтовний аналіз історичного розвитку державотворчих процесів на українських землях упродовж I–IX ст. н. е., а також беручи до уваги загальноновизнані історичні традиції, усталені критерії, об'єктивні наукові підходи щодо визнання зародження держави, дає підстави вважати, що першою слов'янською державою на території України була держава антів, яка утворилася у IV ст. у межиріччі Дністра і Дніпра. Назва держави походить від назви народу (анти). Візантійські хроністи Прокопій Кесарійський і Менандр та готський Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об'єднання з демократичним ладом. Її ще називали «Антським царством» (*Regnum Antorum*), або «Антською землею». Проте під ударами аварів держава антів у 602 р. припинила своє існування. Анти, на думку М. Грушевського (вихідці

з трипільських племен), були предками українців. Наступні державотворчі процеси на українських землях у історичних джерелах (зокрема, літописах, хроніках) пов'язані із заснуванням у Середньовічному Подніпров'ї союзу слов'янського племені полян. Навколо Києва поступово формувалися, зміцнювалися і ставали більшими та міцнішими міжплемінні слов'янські об'єднання за керівництва місцевої князівської династії від Кия до Аскольда і Діра. Консолідація слов'янських племен на межі VIII–IX ст. навколо Києва спричинила утворення великої ранньої української княжої держави — України-Руси, ядром, центром якої були нинішні українські землі. З утворенням Київської Русі державність на території України відновилася. У «Повісті минулих літ» та інших історичних джерелах зазначено: сучасники називали свою державу «Руською землею», або «Руссю», а з XII ст. — «Україною», «Вкраїною». На думку українських істориків (М. Грушевський, І. Крип'якевич, О. Щодра, Л. Войтович та ін.) до кінця XII ст. під «Руською землею», «Руссю» розуміли лише територію Середнього Подніпров'я, визначену містами Київ — Чернігів — Переяслав (землі полян, деревлян, сіверян). Тільки до цих земель і міст вживали термін «Русь». Ні Новгородська земля, ні Суздальська (як і решта приєднаних до Києва земель) у розумінні сучасників Руссю не були. Це переконливо засвідчують повідомлення літописів. Так, перший Новгородський літопис часто повідомляє про поїздки новгородців «у Русь» (тобто в Київ, Чернігів або Переяслав). Так само «в Русь» їздили із Суздальської землі. Назву «Київська Русь», загальноживану в історичній та історико-правовій літературі, ввели науковці-історики. У період існування держави Русь слово «український» уперше простежується в XI ст., а назва «Україна» вперше згадується у Київському літописі 1187 р. стосовно Переяславської землі. Ця територія була основою ранньої української держави — Руської землі в IX–XII століттях. Формування державної території Руської держави переважно завершилося наприкінці X — на початку XI століття. У середині XI ст. територія Руської держави була найбільшою на території тогочасної Східної Європи — її периметр сягав 7 тис. км. Русь простягалася від басейну Вісли — на заході до Ками і Печори — на сході, від Чорного моря — на півдні до Білого моря і Льодовитого океану — на півночі. Кордони Руської держави не були постійними, вони змінювалися упродовж усього періоду її існування. Особливо це стосується її південно-східних рубежів, які межували зі степом: саме вони зазнавали найбільших змін. На думку М. Грушевського, «рання» Русь була створена праукраїнцями. Поступово вони в результаті внутрішніх закономірностей соціально-економічного та політичного розвитку підійшли до етапу формування найпростіших державних утворень, таких як Антська держава. Згодом ця держава трансформувалася в княжіння окремих племен, зокрема полян, сіверян, деревлян, дулібів та ін., з яких найбільш організованим і розвиненим було плем'я полян, навколо Києва, який був розташований на перехресті торговельно-економічних, політичних і культурних зв'язків. Усе це привело до утворення Києво-Полянської держави під назвою Русь. Цілком погоджуємося з науковою концепцією М. Грушевського, що держава Русь була створена давніми українцями, автохтонами, які з давніх часів проживали на цій території. Така схема обґрунтовувала самотність, окремішність і безперервність історичного буття українського народу. Княжа держава Україна-Русь як велика могутня рання українська держава XI–XII ст. посідає важливе місце у багатовіковій історії національного державотворення. Для неї характерний високий рівень організованості органів управління, війська, високо розвинутого права.

Посідаючи особливе геополітичне місце, Україна-Русь успішно контактувала з Візантією, хозарами й іншими народами та державами. Специфічними ознаками держави були високий рівень правової культури, писане право, демократичність суспільних відносин, повага до іновітців і достатньо висока, як на той час, толерантність у взаєминах із сусідніми народами.

Становленню і розвитку ранньої української державності — України-Руси передував тривалий процес етногенезу українців. Українці почали формуватися як народ на етнічних українських землях у період Руської держави, коли слов'янські племена перейшли до осілого способу життя. На їхнє формування до певної міри вплинули різноманітні мовно-етнічні групи, що приходили до українських земель в різні історичні епохи, — іранці (скіфи та сармати), греки, кельти, германці (готи і варяги), тюрки (хозари і половці), балти (литовці і ятвяги) та слов'яни (деревляни, сіверяни, дуліби, тиверці та ін.). Консолідація етнічного конгломерату в єдиний український народ тривала упродовж XI–XVI століть. Єднальними засадами в цьому процесі були спільність території, слов'янська українська (руська) мова та християнство. Взагалі складно визначити точну дату появи українців, як і росіян чи французів, англійців або іспанців, тощо. У доступних нам письмових джерелах XI–XIII ст. використовувалася спільна для всієї території Русі наддіалектна літературна мова. Після татаро-монгольського погрому літописна традиція припинилася на тривалий період — від другої половини XIII до другої половини XIV століття.

Формування і розвиток українського народу відбувалися упродовж декількох етапів. Адже, щоб людському колективу скластися у таку історичну спільність, як народ, потрібні століття надскладних історичних та соціальних перемін, життєвих ситуацій, у яких формується його самобутність, тобто природна своєрідність, не схожа на інші, самостійність у своєму розвитку, незалежність від усіляких впливів. Насамперед необхідне тривале співіснування на певній освоєній території. На думку авторитетного українського етнолога С. Павлюка, повинна бути спільна дія на своє утвердження, у результаті якої створювалися матеріально-господарські, культурні, духовні цінності та формувалася психологічна усвідомленість потреби спільного буття. У цьому випадку вагомим фактором соціальної єдності будь-якого людського колективу є мова, з виникненням якої починає формуватися народ. Спосіб порозумітися між собою засобом мовлення найповніше формував соціально-психологічну згуртованість, довірливість, особливо на ранній стадії. Врешті, це — основа людського прогресу, коли у найдосконалішій формі можна було передати будь-яку інформацію. Мова відігравала у процесі формування й становлення української нації, як і інших націй у світі, мобілізуючу роль. Через мову можна пізнати внутрішній світ, почуття, мислення, інтелект, сутність людини, Так само через мову ми можемо пізнати народ, оскільки вона розкриває сутність тих, хто є її носіями. Мова як психологічне явище впливає на психіку народу, витворює його характер. Умови для фізичного життя були й на іншій території, але необхідна наявність гурту, в якому існує змога спілкуватися між собою. Первісні людські колективи вели кочовий чи напівкочовий спосіб життя, долаючи значні відстані, пристосовуючись до різних кліматичних умов, використовуючи набуті, хай ще примітивні, прості навички добувати їжу, освоювати нові території. І в цих умовах сказане зрозуміле рідне слово об'єднувало людей. Іншим важливим компонентом була культура, яка набула специфічних для конкретного людського колективу ознак, відмінних від інших. Це виявлялося в особливос-

тях побудови житла, пошиття одягу, приготування їжі, виготовлення знарядь праці, вирощування хліба, утримання худоби тощо. Зважаючи на органічність, взаємопов'язаність духовної та матеріальної культури, створювалось своєрідне культурне середовище в історичному процесі формування народу.

Сформовані цінності породжували почуття відповідальності за їхнє збереження, прояви патріотизму, усвідомлення своєї самотності. Набуті господарські навички, виготовлені знаряддя у деякому людському згромадженні давали змогу існувати; колективне виконання обрядово-ритуальних дій, ворожінь, заклинань створювало атмосферу непізнаваності цих явищ, а водночас — і деяку смиренність й підпорядкованість, що ще більше згуртовувало людей. Практичні мотиви гуртової спільності переросли у самоусвідомлення своєї історичної долі. Людський колектив міг здружуватися під час постійних переміщень, міграцій. Проте самоусвідомлення себе як своєрідної людської спільноти приходить після заселення певної території, тривалого проживання на ній людей, де століттями формувалися культурні цінності. Тобто територія є ще одним важливим чинником виникнення народу й ознакою формування держави. Як історично складена спільність людей народ характеризується стабільними ознаками мови, культури, психічного складу, стійкими зв'язками між поколіннями, а також усвідомленням свого спільного походження, визнання самоназви етносу та історичної долі, значною мірою пов'язаною із заселенням і освоєнням конкретної території.

Рання українська держава Русь вже станом на 838 р. була відома на міжнародній арені. Ця дата стала вінцем у тривалій історії пошуку часу започаткування ранньої української державності. Роси, русини, українці — це історичні етноніми одного народу, мовою якого є українська, що відома з VII століття. Спираючись на Бертинські аннали (пам'ятка середньовіччя, написана в Франкській імперії у 830–882 рр.), які були складені (в тій частині, де йдеться про Русь) Пруденцієм Труаським, двірським капеланом Людовика I (814–840 рр.) за часів правління західнофранкського короля Карла Лисого (840–877 рр.), вважаємо, що датою першої письмової згадки ранньої Української держави є 838 рік. В анналах повідомлялося: посольство русів від імені Руської держави 838 р. уклало вигідну торговельну угоду з Візантійською імперією, однією з авторитетних держав тогочасного міжнародного життя. У Бертинських анналах, які містять найдавнішу західноєвропейську згадку про Русь, зафіксовано також, що у 839 р. до імператора Людовика I (814–840 рр.) прибуло посольство візантійського імператора Теофіла (829–842 рр.), який: «прислав також <...> деяких людей, які стверджували, що вони і народ їх, називаються Рос (*Rhos*); їх король (лат. *rex*) має титул хакана (лат. *chacanus*), і направив до нього (Теофіла), як вони стверджували, заради дружби». За свідченням «Баварського географа», руси були незалежним народом на землях між хозарами і уграми. Тобто на той час вони не були підданими Хозарії і не сплачували данину каганату. Додатковим аргументом на користь цієї наукової концепції є 840, 852, 860 та інші роки, у яких Руська держава була самостійним суб'єктом тогочасних міждержавних і міжнародних відносин. Так, у «Повісті минулих літ» — першому літописному зведенні княжої України-Руси, укладеному в Києві у XI — на початку XII ст. Нестором під 852 р. зафіксоване повідомлення: «В літо 6360 (852), індікта 15, коли почав царювати Михайло, почала прозиватися Руська земля». Тут же зазначено, що при цьому князеві «приходила Русь на Царгород, про що пишеться в грецькому літописанні; так от від цієї дати почнемо і відлік зробимо».

Науковими аргументами про те, що 838 р. є першою письмовою згадкою і одночасно її можна вважати офіційною датою заснування київської держави України-Руси, власне Української держави, є:

1) київська княжа держава Україна-Русь мала свою територію, до якої входили теперішні українські землі, й власну назву, про що зазначено у Літописі, міждержавних угодах — «наша земля почала іменуватися Руською». Визнання території та назви країни можна трактувати як початок політичної ідентифікації й, відповідно, одну з важливих ознак існування держави. Становлення держави пройшло тривалий шлях своєї еволюції. Її основними етапами стало означення спочатку держави (державного утворення) іменем пануючого племені, потім — використання для означення назви держави слів «земля», «влада» тощо, а в нові часи — вживання слова «*nation*» (народ);

2) київська княжа держава Україна-Русь мала розвинуту систему органів державної влади. За формою державного правління вона вважалася ранньосередньовічною монархією. Очолював державу Великий князь. Йому належала верховна законодавча влада. Великий князь зосереджував і виконавчу владу, будучи главою адміністрації, він виконував також функції воєначальника і особисто водив рать у бій. Мали князі й судову владу. Діяльність князя скеровувалася радою бояр. Правлячий князь за необхідності скликав народні збори населення — віча, що було важливим органом влади й інститутом українського звичаєвого права та відомі вже у добу племінного ладу. У Літописі також зафіксовано, що в IX ст. Русь, осередком якою була Київщина, здійснила великий військовий похід на Візантію, яку протягом майже тисячоліття вважали найсильнішою державою в світі. Її політичного впливу зазнали всі країни і народи Європи та багато країн на Близькому й Середньому Сході. Цей вплив ґрунтувався не тільки на військовій силі Візантійської імперії, а й на умілій та гнучкій зовнішній політиці із використанням засобів економічного, ідеологічного (церковного) і культурного тиску. Формування першого державного об'єднання на землях східних слов'ян — Київського князівства за часів Аскольда ознаменувало вихід Русі на міжнародну арену. Як відомо, 18 червня 860 р. руський флот на чолі з Аскольдом вдерся до бухти Золотий Ріг і обложив Константинополь. Імператору Михаїлові III довелося сплатити контрибуцію й надати привілеї руським купцям на землях Візантії. Розвиток Київської держави й утвердження князя Олега в Києві ознаменувало виникнення сильної країни, з якою довелося рахуватись Візантії ще тривалий час. Для того, щоб здійснити військовий похід проти Візантії, Київська держава повинна була досягнути значного рівня розвитку, особливо державної організації, військової могутності та мати відповідне міжнародне визнання. Як свідчать візантійські джерела, у той час відбулося перше, так зване Фотієве, хрещення Русі. А для такого хрещення необхідне було функціонування сильної державної влади;

3) у київській княжій державі Україні-Русі сформувалося право як важливий регулятор суспільних відносин, найважливішими джерелами якого були: спочатку звичаєве право, князівські статuti й уроки, а згодом «Руська Правда» та ін.;

4) у «Повісті минулих літ» зазначено, що саме з 852 р. започатковується власна хронологія й по роках письмово фіксувалися найважливіші державні події у Київській Русі. Тобто уже тоді при князівському дворі існувала державна канцелярія. Це дає право стверджувати, що становлення і розвиток ранньої української (тоді — руської) державності були результатом внутрішнього закономірного

соціально-економічного та політичного розвитку слов'янських племен на території сучасної України, а не принесено із зовні. У «Повісті минулих літ» переважно іменувалися нинішні українські землі, передусім Київ, Чернігів і Переяслав. Отже, проаналізовані історичні джерела дають нам підстави вважати, що станом на 838 р. уже повноцінно існувала високорозвинута, як для того часу, рання українська держава — Україна-Русь. Початком історичного відліку української державності можна вважати 838 р. Із понад 1180-літньою історією Українська держава належить до найдавніших держав Європи.

Отже, Українська держава бере свій початок від княжої держави України-Руси, яка справила значний вплив на політичне життя країн як Західної Європи, так і сусідніх азіатських, а також держав, що мали велике значення в системі торгівлі між Європою та Азією. Згодом втіленням державницької ідеї Українського народу було утворення не менш могутньої Галицько-Волинської держави, що стало важливим етапом в історії української державності. Ця держава досягла значного політичного розвитку і за рівнем економіки та культури належала до найпередовіших країн тогочасної Європи. Наступним етапом відродження української державності стала ушляхетнена Запорізька Січ, політичний лад якої характеризувався як православна республіка з демократичними ознаками. У середині XVII ст. у результаті національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького Україна знову виборола незалежність і вибудувала найдемократичнішу на той час державу, створила першу в світі демократичну конституцію, уклала політичні, воєнні угоди з державами. У 1917–1921 рр. в умовах краху Російської й Австро-Угорської монархій український народ знову став на шлях свого державного відродження. Українські національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. мали епохальне історичне значення. Після тривалого історичного періоду русифікації, національного та соціального поневолення на початку XX ст. український народ відновив свою незалежну державу. У той час Україна пережила різні форми національної державності: Українську Народну Республіку за Центральної Ради; Українську державу — Гетьманат П. Скоропадського; Українську Народну Республіку за Директорії; Західноукраїнську Народну Республіку, але державну незалежність втримати не змогла. У багатомісячній історії державотворення українського народу події, пов'язані із його визвольною боротьбою початку XX ст., мають важливе історичне значення. Тому не випадково Президент України П. Порошенко своїм Указом від 22 січня 2016 р. № 17/2016 постановив проголосити 2017 рік Роком Української революції 1917–1921 рр., а вшанування подій та видатних учасників цієї революції визначити «одним із пріоритетів діяльності органів державної влади на 2017–2021 роки».

24 серпня 1991 р. Україна проголосила відродження своєї державної незалежності. Проголошення Україною державного суверенітету було лише першим, хоч і дуже важливим кроком на шляху до створення міцної, демократичної, правової держави. Розбудова цієї держави — непростий, тривалий, проблематичний процес, у якому Україна має великий державотворчий досвід історичного розвитку.

Таким чином, Українській державі не 26 років. Україна — не нова й не молода держава. Незалежна Україна — це лише новітній етап у безперервному розвитку української державності. Сучасна європейська держава Україна є єдиною спадкоємицею Київської княжої держави України-Руси уже упродовж понад 1180 років.

Походження назви України

Руслан СТЕФАНЧУК

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
перший заступник головного редактора
юридичного журналу «Право України»

Назва нашої держави «Україна» з'явилася в останній чверті XII століття. Це слов'янське слово вперше згадується у Київському літописному зводі за Іпатіївським списком під 1187 р., де літописець розповідає про смерть переяславського князя Володимира Глібовича у 1187 р.: «І плакали по ньому всі переяславці <...>. За ним же Україна багато потужила». Через два роки, у 1189 р., було відзначено, що князь Ростислав приїхав «до України Галицької». Ним окреслювали терени Переяславського князівства, що входило до історичного ядра Русі поруч з Київським і Чернігівським князівствами. Це слово також наявне у руських літописах під 1189, 1213, 1280 і 1282 рр. і позначає Галичину, Західну Волинь, Холмщину і Підляшшя. Походження назви «Україна» здавна привертало увагу багатьох учених, але однозначного пояснення й досі не має. Згідно з теорією, якої притримується більшість українських дослідників, «Україна» походить від слів «країна» або «край», тобто «у» означає «рідний», «свій». Дослідники пов'язують її зі словами «край» — «найвіддаленіша від центру частина території, околиця», «у краю», тобто «погранична територія», інші — з іменниками «край», «країна» у значенні «рідний край, своя країна, рідна земля; земля, населена своїм народом». І, нарешті, ще один погляд: назва «Україна» нібито походить від дієслова «украяти» (відрізати), тобто первісне значення цієї назви — «шматок землі, украяний (відрізаний) від цілого, який згодом сам став цілим (окремою країною)». Відповідно ще до однієї теорії «україна» — антонім слова «чужина». Цікавими і переконливими є погляди відомого українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, академіка НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України, автора понад 250 праць з історії та діалектології східнослов'янських мов, етногенезу східних слов'ян Г. Півторака. Цей авторитетний учений обґрунтував цілісну теорію походження української, білоруської та російської мов, а також спростував міф про те, ніби українці, білоруси та росіяни походять з єдиної давньоруської народності. Вчений доводить, що Київська Русь від початку формулася як рання українська держава. Її державотворчим і об'єднавчим етносом стали південні русини, тобто праукраїнці.

Беручи до уваги наукові переконання професора Г. Півторака й інших учених, можемо вважати, що найвірогіднішою та найпереконливішою убачається версія, яка пов'язує назву «Україна» зі словами «край», «країна», хоч зв'язок цей не прямий, а значно складніший. Як дослідив український учений В. Склярєнко, процес становлення поняття «Україна» був досить тривалим і мав декілька етапів.

Цілком погоджуюся з професором Г. Півтораком у тому, що уже після розпаду праслов'янської етномовної спільності у східних слов'ян від слова «украї» виникло слово «україна» із значенням «відділений шматок землі; відділена частина території племені». Коли упродовж VI–VIII ст. східнослов'янські племена або союзи племен переросли у князівства, відомі в історичній літературі під назвою «літописні племена», або «племінні князівства», а згодом утворилася рання

українська держава Русь, змінилося значення і слів «країна» та «україна». Так, слово «країна» поступово набуло значення «територія князівства», а потім — «територія Русі». Відповідно, змінилося й значення слова «україна», воно стало означати «відділена частина території князівства», а потім — «відділена частина території Русі».

Згодом у період середньовічної роздрібненості Київської Русі (з XII ст.), коли від неї почали одне за одним відділятися незалежні князівства, слово «україна» набуло значення «князівство». Уперше згадану в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ» україну дослідники розуміли по-різному: як пограничну з Київською землею територію Переяславської землі; як усю Переяславську землю, названу україною через те, що вона межувала з половецьким степом; як первісну Русь (тобто Київську, Переяславську і Чернігівську землі); як усю Київську Русь. Проте, найвірогідніше, літописець назвав україною саме Переяславську землю, але не тому, що вона межувала з половецьким степом, а через те, що була окремим князівством. Крім Переяславської України, була ще Галицька Україна, Волинська Україна, Чернігівська Україна, Київська Україна й інші України — самостійні князівства. Це убачається з того, наприклад, що під 1189 р. той самий Іпатіївський список повідомляє: князь Ростислав прибув «до України Галицької, і взяв два городи галицькі, а звідти пішов до Галича». У 1213 р. князь Данило «поїхав з братом і забрав Берестій, і Угровськ, і Верещин, і Столп'є, і Комов, і всю Україну». Те, що слово «україна» аж до XVI ст. означало окреме князівство, чітко помітно зі свідчень тогочасних літописів: «Кримський цар <...> хотів іти на царя і великого князя україну <...>, а пішов був на Черкаси» (Львівський літопис під 1556 р.); «приходив на цареву і великого князя україну на Сіверські міста із Канева князь Михайло Вишневецький» (Олександрівський літопис під 1563 р.). Із другої половини XIV ст. більшість князівств Київської Русі, на основі яких сформувалася українська народність, потрапили під владу Литви та Польщі. Відтоді назва «україна» почала вживатися і щодо цих двох частин території: землі, підкорені Литвою (Чернігівсько-Сіверське, Київське, Переяславське і більша частина Волинського князівств), іноді називалися литовською україною, а землі, підкорені Польщею (Галицьке і частина Волинського князівства), — польською україною. У литовських і польських хроніках та офіційних документах XIV–XVII ст. україною у широкому значенні називали руські землі Галичини, Волині, Київщини, Поділля і Брацлавщини, а у вузькому — територію середнього Подніпров'я. Таке ж двояке значення цього слова зберігалося і з середини XVII ст., після утворення козацької держави — Війська Запорозького.

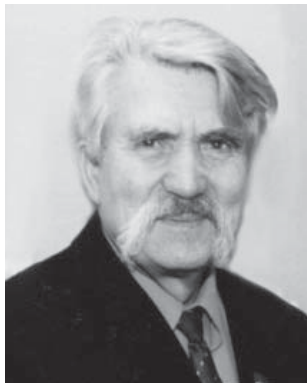
Із виникненням козацтва наддніпрянські землі, де збиралися козаки, дістали назву козацьких україн, що відображено і в українському фольклорі: наприклад, у народній пісні: «Ой по горах, по долинах, По козацьких українх Сив голубонько літає, Собі пароньки шукає».

На час визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі під проводом Б. Хмельницького (1648–1654 рр.), як зазначає В. Скляренко, Україною називалися не тільки запорозькі, а вже всі наддніпрянські землі. Очевидно, від того часу під Україною стали розуміти цілу країну. Згодом ця назва поширилася й на інші східноукраїнські землі (зокрема, Слобожанщину, яка деякий час мала офіційну назву «Слободская Украина»). У зв'язку з приєднанням Української держави «Війська Запорозького» до складу Московії, а згодом і Російської імперії, слово «Україна» закріпилося за регіоном Подніпров'я, виступаючи синонімом слова «Малоросія»; ним також позначали

Слобожанщину, заселену українцями. Західноукраїнські землі й далі називалися Руссю, але поступово назва «Україна» поширилася й на західний регіон і стала спільною для всієї етнічної території українців. Зміна національного етноніма «русин», «руський» (від Русь) на «українець» (від Україна) була історично необхідна. Перехід до нового етноніма — своєрідна протидія агресивній політиці російського царизму, що ставив за мету денационалізувати українців і розчинити їх в «общерусском море». В умовах, коли Московська імперія з експансіоністських мотивів присвоїла собі історичну назву України — Русь, а для панівного етносу запровадила трохи підправлений від слова «руський» етнонім «русский» і поширила його на мешканців історичної Русі — України, перехід від самоназв «русин», «руський» до етноніма «українець» завдав суттєвого удару по імперській ідеї московського самодержавства «единого русского народа от Камчатки до Карпат». Це мало величезне значення для утвердження національної ідентичності всього українського народу. Спочатку суто географічна назва «Україна» поступово перетворилася на національну ідею, яка об'єднала в одне ціле такі історичні й географічно не схожі між собою регіони, як Полісся, Сіверщина, Слобожанщина, Донбас, Наддніпрянщина, Причорномор'я, Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття.

У другій половині XIX — початку XX ст. під впливом національного руху руської інтелігенції назва «Україна» набидала значення руської етнічної території, а етнонім «русини» був витіснений як етнонім «українці». У 1917 р. проголошено першу державу, яка використала слово «Україна» у своїй офіційній назві, — Українська Народна Республіка.

Проголошення самостійності України 1991 року*

Левко ЛУК'ЯНЕНКО

колишній дисидент, правозахисник,
політичний і громадський діяч,
народний депутат України
(1990–1992 рр., 1995–1998 рр., 2002–2007 рр.),
Герой України

Неділя. 18 серпня 1991 року. Це був останній день молодіжного фестивалю у Запоріжжі. На підвищеному помості вишикувалися шановні промовці з Києва, Запоріжжя, інших областей України і чекали своєї черги виступити перед мільйонним гуртом святкових людей. Поруч зі мною стояв директор Київської опери професор Анатолій Мокренко. Мені надали слово. Я вдивлявся у святкові обличчя, дякував за активність молоді, казав про пробудження нації до державотворення, навіював їм бадьорість духу і впевненість у просуванні України до самостійності та кращого життя в майбутніх умовах. Гучними оплесками проводжали мене й інших промовців учасники свята.

У мене був квиток на перший рейс літака із Запоріжжя до Києва. Ночував у готелі. Піднявся десь біля шостої години, вдягаючись, увімкнув радіо. З гучно-

* Матеріал викладено мовою автора з незначними коректорськими правками.

мовця диктор російською мовою офіційним тоном казав: «керуючись важливими інтересами народів СРСР правовий режим надзвичайного стану <...>». Слухати далі не було часу, я мерщій спустився вниз і подав ключ від номера черговій. Вона глянула на мене злим поглядом і кинула мені услід: «Кончилась ваша демократія!» Наче каменюкою в голову.

— Чому ж ви радієте, нещасна? — гукнув їй у відповідь і побіг до автобуса. У літаку було кілька осіб, які чули радіопередачу спочатку. Вони й розповіли про створення ГКЧП і виступи по центральному радію.

Я зрозумів усю серйозність ситуації і з київського летовища поїхав не додому, а на вулицю Прорізну, 27 у Секретаріат Української республіканської партії (УРП). Члени Центрального проводу (ЦП) вже чекали на мене.

Я схарактеризував дії членів ГКЧП як державний заколот і юридично обґрунтував наявність у їхніх діях складу злочину зради Батьківщини (ст. 56 Кримінального кодексу УРСР), санкція якої передбачає кару аж до страти. Після обговорення в ЦП надзвичайного стану Секретаріат оприлюднив Звернення, в якому закликав Президію Верховної Ради УРСР дати відпір московським реваншистам і рухатися «до повної незалежності України мирним шляхом».

Після цієї короткої наради я поспішив до Спілки письменників. Там відбувалися збори групи депутатів Народної Ради Верховної Ради УРСР. У СПУ ми структурували свій склад, утворивши три напрями діяльності: обговорення ситуації основним складом Народної ради, створили редакційну комісію, визначили представників для підтримки зв'язків з народом на вулицях і Головою Верховної Ради України Л. Кравчуком.

Народна Рада як частина вищого законодавчого органу республіки стала поважним центром опозиційної діяльності супроти московських реваншистів.

На 11 годину ми делегацією прийшли до Кравчука. Це були два його заступники, Гриньов і Плющ, від Руху — Драч, від УРП — Лук'яненко, від Демпартії — Павличко, від ПДВУ — Філенко, ще хтось. До Кравчука перед нами зайшли три генерали. Через кілька хвилин вони вийшли і, не привітавшись, швидко направились до виходу. Ми зайшли до кабінету. Кравчук охарактеризував нам ситуацію і переповів свою розмову з генералами. Підкреслив їхню категоричну вимогу виконувати розпорядження ГКЧП і їхні вимоги не виводити людей на вулиці й майдани, бо піднімуть армію для придушення.

Що було діяти?

Всі учасники відчували важливість історичного моменту, відповідальність свою і Кравчука. Упродовж нашої наради пару разів Кравчука запрошували з Москви до телефону і вимагали дій.

Кравчук явно не хотів приймати рішення, які б його зобов'язували до якихось дій. Він виявився геніальним в умінні політичного маневру. Під час другого телефонного дзвінка з Москви сказав, що не може вдаватися до дій, бо ще не одержав ніяких постанов з Центру. Геніально!

На нашому боці не було зброї.

— Справді, — сказав Кравчук, — на нас усіх тут є тільки один пістолет, у мене, і той не зареєстрований.

На нараді я висловився проти заборони людям виходити на вулиці й майдани і за зв'язок депутатів Народної Ради з народом на вулицях.

ЦК КП України приступив до виконання директив ГКЧП і готовий був розчавити демократичні права громадян України, проте зробити це було зовсім нелегко. І Кравчук це розумів.

У Москві 19 серпня Президент Росії Б. Єльцин, перший заступник ВР Російської Федерації Р. Хазбулатов та Прем'єр-міністр І. Силаєв гостро засудили створення ГКЧП і всі його рішення визнали незаконними. Проте як будуть розвиватися події далі, було не зрозуміло.

Редакційна комісія підготувала Звернення від парламентських партій та народу України, яким підтримала Президента РФ Б. Єльцина у його кваліфікації заколотників як державних злочинців, закликала громадян України не підкорятися постановам ГКЧП і, на випадок замаху на органи влади в Україні, вдатися до Всеукраїнського страйку.

Центральний провід УРП у той же час оприлюднив російською мовою заяву, в якій розцінив заколот як спробу перекреслити природний процес демократизації і закликав «в случае введения чрезвычайного положения протестовать акцией гражданского неповиновения».

Позаяк гарантій від переходу ГЧКП до репресій не було, то на ранковому засіданні Проводу УРП 20 серпня я запропонував підготувати партію до переходу на нелегальне становище, і ЦП ухвалив:

«1. УРП як партія парламентського типу не визнає законними рішення «Государственного комитета по чрезвычайному положению» та органів, які ввійдуть у його підпорядкування.

2. УРП діятиме за будь-яких обставин, включаючи обставини надзвичайного стану, військового стану, скасування легального статусу партії.

Виходячи з цього, зобов'язуємо:

- запобігти конфіскації майна, грошових вкладів та документації партії;
- обмежити вихід інформації про структуру, особовий склад і діяльність УРП;
- визначити дублюючий склад керівництва місцевих організацій, осередків;
- налагодити систему зв'язків, здатну функціонувати в умовах надзвичайного стану;
- підвищити персональну відповідальність за прийняття рішень та проведення акцій.

Першочерговими завданнями вважаємо:

а) організацію акцій протесту проти створення і діяльності ГКЧП-комітету. Проведення мітингів, демонстрацій, вуличних походів <...>;

б) організацію зв'язків з трудовими колективами, створення страйкових структур, надання страйкарям організаційної та консультативної допомоги;

в) забезпечення матеріальної бази (запасів консервованих харчів тощо <...>».

Удень ми, Л. Лук'яненко, В. Борківський, Ю. Бадзьо, Б. Тернопільський, провели прес-конференцію. У підсумку заявили: Верховною структурою, під яку входять всі партії, є Рух. Ця виконавча структура має стати центром опозиційної діяльності, метою якої є: примусити Верховну Раду різко засудити змовників і продовжити працю з розширення суверенітету України аж до виходу із Союзу.

Інформація із військових джерел.

Дислокація військових частин навколо Києва:

Кіровоградська бригада (200 осіб) прибула з Баку;

Кременчуцька десантно-штурмова бригада (1 000 осіб) є на Житомирському шосе (30 км від Києва);

Піхотний полк 72 дивізії (Білоцерківський) (1 500 осіб, половина солдатів із Середньої Азії) — на Одеському шосе.

Війська в межах Києва:

2–3 тисячі осіб, оголошено 30-хвилинну готовність;

Танкова Деснянська дивізія (готовність упродовж однієї години) (10 000 осіб, половина складу з Середньої Азії);

Батальйон обслуги військового училища — 3 000 військ.

Звернувся до Верховної Ради.

Серйозність обстановки зобов'язує Народну раду звернутися до Верховної Ради з проханням закликати військових виконувати накази тільки М. Горбачова.

Військовим не втручатися в політичний процес.

Народна рада закликала всіх виходити на вулиці й майдани та розпочати Всеукраїнський страйк проти наступу диктатури.

21 серпня провели нараду представників Народної ради з представниками демократичних організацій України. Нарада схвалила принципову наступальну відозву з восьми пунктів, у якій вимагала від Президії Верховної Ради Української РСР визнати ГКЧП незаконним і відмежуватися від нього, закликала ВР УРСР зібратися на Надзвичайну сесію для захисту державного суверенітету України. Попереджала всі державні органи, що виконання ними розпоряджень ГКЧП буде кваліфіковане як співучасть у державному злочині. Закликала розпочати загальноукраїнський політичний страйк і створила коаліцію «Незалежна демократична Україна».

Відозву підписали В. Філенко, І. Драч, С. Конєв, Л. Лук'яненко, Ю. Бадзьо, В. Хмелько, В. Кононов, Ю. Збігнєв, О. Алін, Гольдберг, Кожевников, Л. Танюк, О. Сулова, М. Бурячок.

Президент США Буш та Прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер виступили проти виходу республік із Союзу СРСР.

Ми діяли по-своєму.

Отже, 19, 20, 21 серпня коаліція народних депутатів з недепутатами постійно працювала у Спілці письменників. Загальні, майже безперервні, засідання відбувалися на першому поверсі. Звідси наші делегації ходили до Кравчука, звідси постійно відряджали відпоручників на площу для виступів перед великими зібраннями людей, звідси надсилали керівні вказівки штабам політичних партій. Тут виробляли пропозиції, які на другому поверсі редакційна комісія редагувала і надавала їм відповідної юридичної й літературної форм.

23 серпня Народна рада вперше зібралася в будинку Верховної Ради. Були далеко не всі її члени. Засідання почали о 10-й годині ранку на третьому поверсі. Відповідно до попередніх консультацій слід було підготувати тематику проектів постанов і законів до Надзвичайної сесії Верховної Ради України.

Я звернувся до членів Народної ради з такими словами:

— Комуністична партія України брала участь у державному заколоті. Заколот провалився. Вони розуміють, що є співучасниками антиконституційної змови. Ця антиконституційна змова мовою Кримінального кодексу (ст. 56) зветься зрадою Батьківщини. Комуністи у Верховній Раді розгублені, вони не знають, що з ними буде. Чи Єльцин усіх їх не почне стріляти. Вони не знають, у що обернеться в Україні ненависть народу до комуністів. Ця розгубленість довго тривати не буде. Поразка жбурнула комуністів додолу і тим створила унікально сприятливий для нас момент. Він не довго триватиме, тому пропоную підготувати документ про проголошення України самостійною державою. Якщо ми тепер цього не зробимо, то не знати, коли ще його можна буде зробити. Не можна прогавити нагоду, яку сама історія нам піднесла. Проект всіх інших постанов і законів — дрібниці у порівнянні з цим кардинальним питанням нашої національної долі. Буде Україна незалежною, то й ті постанови будуть кращі, не буде Україна самостійною — ті добрі постанови будуть лише пом'якшенням московського колоніального ярма.

— Добре, — обізвався С. Головатий, — вважайте, що нас загітували.
— Я беруся написати проект документа.

Павличко вигукнув:

— Справді, кому ж як не Левку писати!

Народна рада погодилася і постановила на 12 годину зібратися знову для обговорення проекту. Я запросив собі на допомогу пана Сандуляка — депутата Верховної Ради СРСР, і ми пішли писати в ліве крило будинку Верховної Ради, щоб ніхто не заважав.

У нас було півтори години часу. Я виклав Сандулякові думки щодо зовнішніх обставин творення документа. Ось вони.

Перше. Краще зробити справу поганою, ніж ніяк. Півтори години, що є в нашому розпорядженні, це зовсім мало. Якщо ми не встигнемо, може зірватися загалом увесь намір проголошення незалежності. Отже, щоб там не сталося, ми зробимо проект за півтори години. Друге. Нам потрібен довгий чи короткий документ? Якщо ми напишемо довгий, він обов'язково викличе дискусію. Дискусія може затягнутися. Можуть відкласти на доробку. Сесія може перейти до обговорення інших документів. Може минути тиждень. Треба кувати залізо, поки гаряче. Страх комуністів мине, і вони перейдуть у контрнаступ. Далєбі, що короткий буде текст документа, то менше він викликатиме дискусій і швидше буде схвалений.

Сандуляк погодився з таким підходом, і я почав викладати на папері головні думки. Ми обговорювали їх, і я писав далі. За півтори години ми закінчили і прийшли на засідання Народної ради. Я виступив з обґрунтуванням необхідності короткого тексту документа. Рада погодилася, висловила кілька зауважень, гуртом відредагували і схвалили текст Акта. Далі технічна праця: надрукувати і доручити секретаріатові Верховної Ради УРСР розмножити і завтра роздати народним депутатам. Народна рада доручила мені виступити з проектом на сесії Верховної Ради України.

24 серпня відкрилася Надзвичайна сесія Верховної Ради. Вона заслухала Акт проголошення незалежності України — короткий документ, який складається із чотирьох преамбульних і чотирьох постановчих речень. Гуренко, провідник комуністів України, запропонував зробити перерву для наради. У нижньому залі вони провели коротку нараду. Гуренко запропонував комуністам проголосувати «за». Комуністи піднялися до сесійного залу і проголосували за Акт — документ, що перетворював Україну з Московської колонії на самостійну державу, був схвалений абсолютною більшістю депутатів. Ми підхопилися з місць і радісно вітали один одного.

О, Боже, ми нарешті встаємо з колін!

Увечері на Софіївському майдані відбувся велелюдний мітинг з участю Кравчука, найвищих державних достойників і сотень тисяч людей України. Всі радіостанції України були увімкнуті на цей майдан.

Я зачитав народові України Акт проголошення незалежності України.

Це був найцінніший подарунок у мій день народження, від Бога.

Україна почала нову добу національної історії, чергову добу творення української державності.

Р. С. Дещо з вивчення сивої давнини.

Велике народжується з великих могил.

ДНК-портрет нації

Історик А. Авдієнко пише, що в Україні працювала експедиція біогенетиків під егідою ООН, яка на базі університету ім. Каразіна у м. Харкові оприлюднила такі

висновки: 57 % жителів України є носіями єдиної хромосоми R1a (арійської). Так може бути тільки тоді, коли жителі території мешкають тут автохтонно. «Українці неперервно розвивалися на території України 40 тисячоліть» (*Портал світоглядних новин SD,ORG.ua* 16 грудня 2016 р.). У європейських народів арійської хромосоми тільки 8–12 %. Можна гордитися з генетичної арійської однорідності українців.

Троянь — самоназва антської держави

У журнал «Всесвіт» було опубліковано лист історика Ігоря Кічака про Велику Сколотську державу як державу прополянську, тобто нашу державу, і їй 2 500 років. Це держава Троянь як самоназва східних слов'янських племен антів. (Анти по-нашому з тюрської мови — «заприсяжені») і перша назва всієї тогочасної України (*Лук'яненко Л. Г. Листи політв'язнів / Л. Г. Лук'яненко. — Київ : Альфа Реклама, 2017. — С. 39. — 584 с.*).

«Академік Седов вважає скіфів іранцями, а це не так. Насамперед назва «скіфи» є грецьким перекладом місцевої самоназви «сколоти» (Геродот)» (*Лук'яненко Л. Г. Листи політв'язнів / Л. Г. Лук'яненко. — Київ : Альфа Реклама, 2017. — С. 41. — 584 с.*). Держава антів виникла у IV столітті. Першою відомою датою про неї є 376 рік — рік загибелі князя Божа від рук готів.

«Велика Сколотська держава — сказати б, прополянська держава — була першою відомою в історії наших праслов'янських предків. Дата походу перського царя Дарія на сколотів (грецькою — скіфів) є першою історичною датою в історії нашої Батьківщини й нашого народу. Якщо цей похід відбувся 513 р. до н. е., то мали б відзначати минулого року 2500-ліття Сколотської держави. Якщо ж взяти за основу дату 512 р., то ювілей припадає на 1988 р., тобто цей рік 2 500 (1988+512).» (*Лук'яненко Л. Г. Листи політв'язнів / Л. Г. Лук'яненко. — Київ : Альфа Реклама, 2017. — С. 45. — 584 с.*).

Це факти української історії. Подальше їх вивчення, можливо, дасть підстави віднести зародження нашої державності до якоїсь із цих дат.

* * *

Українській державності не 26 років. Наша країна — не нова й не молода держава. Незалежна Україна — це лише новітній етап у безперервному розвитку української державності. Сучасна європейська держава Україна є єдиною спадкоємицею Київської княжої держави України-Руси вже упродовж понад 1180 років, а її точкою відліку слугує 838 р. — дата першої письмової згадки про ранню Українську державу. Ця подія може бути підставою для запровадження в Україні національного свята — Дня Української Державності.